

HISTORIA ECCLESIAE

Geréb Miklós*

Iriny

Az első felelős magyar kormány egyházpolitikája. II.

The Religious Policy of the First Hungarian Government. II.

Abstract

Interethnic conflicts are never the consequence of religious differences, they are always generated by the politics. However, diversity in Christian traditions makes the impression that these problems are real and rational, and the only solution for them, the radical one could be: nationalism and homogenization of citizens. Below we will follow how revolutionary events in 1848 influenced the “private life” of churches in the Hungarian Kingdom of that time.

Keywords: celibacy, liturgical reforms, Slavonic and Romanian national movements, Jewish emancipation.

Tanulmányom első részében¹ általánosságban tárgyaltam Batthyány Lajos első kabinetjének egyházakkal kapcsolatos elképzeléseit és intézkedéseit, a következőkben a magyarországi felekezeteket sajátosan érintő eseteket fogom bemutatni a teljesség igénye nélkül, ugyanis a kérdéses időszak átfogó bemutatása nagyobb terjedelmű tudományos munkát igényel. A célom itt csupán annyi, hogy ízelítőt adjak abból, hogy a reformkori magyar liberalizmus miként viszonyult a hitülethez. Ez pedig a további kutatásra indíthatja azokat, akik érdeklődést tanúsítanak e téma iránt, de eddig talán átsiklottak felette.

1. A vallásfelekezeteket specifikusan érintő kérdések

1.1. Római katolikusok

A vallásügyi törvényjavaslatot az 56. főrendi gyűlés tárgyalta először 1848. április 2-án.² A javaslatot az alsótábla terjesztette fel a főrendi gyűléshez. A *Pesti Hírlap* április 6-án közölte a heves vitát. A vallásszabadság kimondása a római

* Geréb Miklós (Tasnád, 1984) református lekipásztor a Kolozsváron Protestáns Teológiai Intézetben végezte teológiai tanulmányait (2002–2007), majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Református Tanárképző Karán szerzett magiszteri oklevelet (2008–2009). Jelenleg a BBTE doktorjelöltje. Kutatási területe: a 19. századi liberalizmus, liturgika és egyházzene. A liturgikát és egyházzenét népszerűsítő írásai folyamatosan jelennek meg a *Harangszóban* és a *Református Zenei Kalendárium*ban.

¹ Ld. az előző 2015/3-as számunk 296–314. oldalain: *Az első felelős magyar kormány egyházpolitikája. I.*

² A törvény teljes szövegét ld. a tanulmány végén álló függelékben.

katolikus főpapokat érintette legérzékenyebben, ugyanis ezzel a lépéssel a Magyar Országgyűlés nem kevesebbet ismert el, mint azt, hogy Mária országában más felekezetek is élnek államalkotó tényezőként, és hogy a római katolicizmus már nem tekinthető államegyháznak. Próbáljuk most a hozzászólások alapján rekonstruálni a történeteket!³

Elsőként Scitovszky János pécsi püspök jelenti ki, hogy a teljes vallási egyenlőség kimondása veszélyes a XX. törvénycikk 2. §-ában, és így nem békét, hanem több súrlódást fog eredményezni. A püspök azzal érvel, hogy képtelenség egyenlőségről beszélni, amikor a felekezetek szervezetében annyi lényeges eltérés van, mint például az előljárók megválasztása. A római katolikusoknál ugyanis a *principium missionis*, a protestánsoknál pedig a *principium vocationis* elve érvényesül. Ezt a kettőt lehetetlen összehangolni. A 3. §-sal kapcsolatban elismeri ugyan, hogy jó ötlet az állam részéről az egyházi iskolák támogatása, de le kell szögezni, hogy a tulajdonjog az egyházé marad. A törvényjavaslat ezen részét elvben a katolikus egyház is támogatja, elutasítja viszont a tervezet 4. §-át, mivel sem az angol, sem a francia katolikusok nem engedik gyermekeiket más felekezet iskolájában tanulni. Ehhez a ponthoz Ocskay Antal kassai püspök azt a megjegyzést fűzi, hogy ha netalán mégis megszavaznák a vallásügyi törvényjavaslatot, és az törvényerőre lép, akkor a 4. paragrafusba feltétlen be kell iktatni azt, hogy a vallásoktatás jogát minden felekezet fenntartja a saját kebeléből származó gyermekek, ifjak számára abban az esetben is, ha azok más felekezeti iskolában vagy esetleg közös, állami tanintézetben tanulnak.

Fogarassy Mihály szkodári püspök elismeri a 2. §-sal kapcsolatban, hogy polgári tekintetben lehet egyenlőségről beszélni, vallási tekintetben viszont nem illik vitatkozni erről a törvényhozásban. A vallási egyenlőség törvénybe iktatása önkényes lépés lenne az Országgyűlés részéről, mert ez 7 millió katolikus polgár jogait hagyja figyelmen kívül, és ez a törvény a katolikus állampolgárok véleményének megkérdezése nélkül születik meg. Ami pedig az iskolák dolgát illeti, az 1791. évi XXVI. törvénycikkre hivatkozik, hogy ti. a római katolikus egyház nem mondhat le a 800 éve szorgalmasan gyűjtött és felhalmozott vagyonáról. Gúnyosan jegyzi meg, hogy a felekezeti iskolák közti átjárhatóság eddig is működött, hiszen – a rendelkezésére álló források szerint – azokat a diákokat, akiket kicsaptak a katolikus iskolákból, rendszerint felvették valamelyik evangélikus intézménybe, és ez fordítva is működött. Püspöktársaival ellentétben nem ellenzi a 4. §-t, de ő is ragaszkodik ahhoz, hogy a vallást minden gyermek a saját felekezetének papjától tanulja.⁴

Az országgyűlési vitában a horvát követ, Busán Hermán interpellációja okozott igazán meglepetést, aki úgy gondolta, hazájában megérett már a hajlam a vallási egyenlőség kimondására. Teleki Domokos pedig alaptalannak látta a katolikus főpapok félelmeit:

³ [...]: Országgyűlés. In: *Pesti Hírlap* (VIII/21), 1848. ápr. 6., 299–300.

⁴ Uo. 300.

„Semmi szó arról, hogy egyik felekezet a másik elveinek elfogadására kényszerítettessék, hanem az egyenlőség azon viszonyokat illeti, melyekben két különböző hitfelekezet jó egymással érintkezésbe, pl. vegyes házasságoknál a gyermek nevelése stb.”⁵

Úgy véli, hogy a keresztyénség lényege éppen a viszonzosság, és ha ez hiányzik valamelyik vallásból, az nem is nevezhető keresztyén vallásnak. A vitának az országbíró vet véget, aki kijelenti, hogy a 4. § úgy jó, ahogy van, mivel a nevelés a szülők dolga, és ők majd eldöntik, hogy hol akarják gyermekeiket taníttatni. Minderre tehát még Pozsonyban sor kerül, az utolsó rendi országgyűlés keretein belül, de egyértelműen a liberális érdekek irányítása alatt. Ferdinánd császár 1848. április 2-án hagyta jóvá azt, hogy az országgyűlés kerüljön át Pozsonyból Pestre.

Április 6-án, a 60. főrendi ülésen egy utolsó, meddő vitára kerül sor. A rendek ezt követően bocsátják szavazásra a törvénytervezetet, és a többség meg is szavazza. Az országgyűlési tudósítás alapján okunk van azt feltételezni, hogy a szavazást kellőképpen befolyásolta Kossuth Lajos és a bakonybéli apát, Sárkány Miklós József impulzív szócsatája is, és ez adta meg a végső lökést a kétkedő honatyák számára. Sárkány Miklós József megvallja, hogy szimpatizál a vallásszabadság eszméjével, és ironikusan jegyzi meg: reméli, hogy a katolikusok is élhetnek majd vele. Kijelentésére többen bekiabálnak a jelenlevők közül: „Házasodjanak, ha tetszik!” Kossuth meglovagolja ezt a paripát, és azt feleli az apátnak, hogy a katolikus egyház egyetlen dolog miatt panaszkodhat, éspedig amiatt, hogy papjai nem nőszülhetnek meg. De megígéri, hogy ha az országgyűlés bele fog avatkozni a cölibátus kérdésébe, ő azon lesz, hogy eltöröljék azt. Ez anélkül, hogy anakronisztikusan fogalmaznánk, freudi elszólás volt, és ismételten arra enged következtetni, hogy ekkor már egyértelmű, legalábbis Kossuth fejében: az új kormány a XX. törvénycikken messze túlmenően akar és fog beavatkozni az egyházi életbe. Kossuth érezhetően ura a vitának, és határozottságával az egész Országgyűlést meggyőzi igazáról.⁶

Amikor szóba került a cölibátus eltörlése, a gyűlés tagjai hangos nevetésben törtek ki, de Kossuth lecsitította őket:

„E tárgy sokkal fontosabb, mintsem jókedv tárgya lehetne. [...] sokféle tárgyra nézve kapott az ország különböző részeiből óhajtasok kijelentéseit, de egyik tárgyban sem oly sok oldalról, mint a kisebb clérus köréből a coelibátus eltör-

⁵ [...]: Országgyűlés. In: *Pesti Hírlap* (VIII/21), 1848. ápr. 6., 300.

⁶ Fabiny Tibor úgy jellemzi Kossuthot, mint akinek sajátos, nonkonformista kegyességet vall, és ez nem illeszkedik bele saját egyházának biblikus tanításába. Ld. Fabiny Tibor: Az evangélikus Kossuth. In: Kertész Botond (szerk.): *Kossuth és az egyházak. Tanulmányok*. Luther Kiadó, Budapest 2004, (9–42) 24. Zakar Péter pedig dokumentálja, hogy Kossuth hajlik a bibliakritikára olyan kérdésekben, mint pl. a tereméstörténet, illetve a kegyelmes és büntető Isten összeegyeztethetősége. Ld. Zakar Péter: „Édesanyánk, ki a földön vagy”. Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei. In: Kertész Botond (szerk.): *i. m.* (43–61.) 45.

lésére nézve. E nyilatkozatok eléggé bizonyítják, mennyire hatott a haladó korszellem a magyar papságra is. [...] Ha a dolog megérik, ugyanazon róm. cath. egyházi hatóság, mely a coelibátust behozta, el is fogja törülni.⁷⁷

Ezek után Sárkány Miklós József érvei már nem hatják meg a hallgatóságot. Félelme csupán katolikus szemszögből érthető, hogy tudniillik a vallásszabadság kimondásával a katolikusok is követelhetik előljáróiknak a protestánsokéhoz hasonló módszerrel történő megválasztását. Továbbá le kellene mondani a patrónusi jogról, és a fegyelmezés terén is gyökeres változások következzenek be. Az országgyűlés tehát elfogadja a XX. törvénycikket.

A magyar katolikusok a heves országgyűlési viták ellenére is belenyugszanak a kialakult helyzetbe. Nem úgy viszont a horvát püspökség. A zágrábi katolikus püspök a kormány ellen lázít. Május végén horvát katolikus papok társulnak óhitű lelkészekkel, követséget menesztenek a Josip Jelačić bánhoz, aki a magyarok ellen ingerli őket, s így kap hírré az, hogy félni kell tőlük, mert

„[...] ezen vad csoport gyermekeiteket ölni, nejeiteket s leányaitokat megszeplősíteni fogja, papjaitokat elüzendik, s magyar lutheránus vagy plane kálvinista papokat hoznak magokkal számotokra [...]”⁷⁸

Ami Magyar Királyságban élő nemzeti kisebbségek gondolkodását és a kormányhoz fűződő viszonyát illeti, a vallás a nemzeti identitás gyökere. Ezért lehet a felekezeti ellentétekre alapozva békétlenséget és feszültséget szítani a magyarok ellen.

A horvát papok ügye ismét felszínre tört, amikor a választások után összeülhetett az új országgyűlés. A *Pesti Hírlap* P. Z. betűkkel szignált tudósítása hatásosan járítja le a zágrábi horvát katolikus papokat, talán éppen a propaganda céljából, és arról számol be, hogy Haulik püspök kiszolgálja Josip Jelačić bánt, és hogy kitüntetik a rá és illir papokat, noha közöttük cégezés bűnösök is vannak. A cikk szerzője három esetet említ: az „V. kanonok”-ról tudni véli, hogy 1845-ben agyonütötte a kocsisát, „L. lelkész” pedig az árnyékszékbe vetette gazdasszonyától született gyermekét. „B. lelkész” azért lőtt le egy parasztot, mert nem hordta be a szénáját a csűrbe.⁹

Bogdanovich Vilibald torontáli képviselő azt kezdeményezi a képviselőház július 26-án tartott ülésén, hogy pártütés vádjával indítsanak eljárást a zágrábi püspök ellen, és zárolják vagyonát a káptalanéval és az aurániai perjelével együtt. Németh Bertalan hevesi képviselő megjegyzi: ha beigazolódik a pártütés, akkor ez fő- és jószágvesztést jelent. Eötvös József védi a muraközi papokat, akik nem lázítanak a magyarok ellen, hanem békességre törekszenek, és

⁷ [...]: Országgyűlés. Ápril. 4-iki ülésének bővebb leírása. In: *Pesti Hírlap* (VIII/27), 1848. ápr. 12., 322.

⁸ [...]: Zágráb, május 23-án. 1848. In: *Pesti Hírlap* (VIII/70), 1848. máj. 31., 496.

⁹ P. Z.: Horvátországból. In: *Pesti Hírlap* (VIII/108), 1848. júl. 15., 656.

úgy érzi, az államnak be kell avatkoznia a zágrábi püspökség szervezetébe, le kell választania róla Muraközt.¹⁰

Haulik püspök ügye az augusztus 3-ai ülésen kerül ismét napirendre. Eötvös József Madarász László számonkérésére reagál, és elmondja, hogy nem tud a püspök elleni terhelő adatokról. Perczel Mór és Bogdanovich Vilibald viszont szembeszállnak a miniszterrel, és bizonyos lapokra hivatkozva azt állítják, hogy Haulik püspök 2000 forinttal támogatta az illíreket, 1000 forinttal pedig a brinski báró címét viselő szerb pátriárkát, Josif Rajačićot. Palóczy László és az egyébként horvát származású Glavina Lajos is a „magát Kapisztránnak képzelő” püspök ellen szólal fel. Glavina kijelenti, hogy a muraköziek békessége nem a zágrábi püspök munkája. Az országgyűlési vita azzal zárul, hogy Eötvös József kész felfüggeszteni hivatalából Rajačićot, majd helyette új főpapot kinevezni a szerbeknek.¹¹

1.2. A protestánsok

A református és evangélikus felekezetek (kivéve Erdélyt) 1848-ig nem bírnak akkora tekintéllyel és befolyással a törvény előtt, mint a római katolikusok. Emancipációjukban fontos lépés volt II. József türelmi rendelete, de a teljes vallásszabadságot az 1848. évi XX. törvénycikk hozza meg számukra. Bár a liberálisok elsődlegesen a katolikus főpapok vagyonát próbálják megtorpedózni, a törvénycikk 3. §-a a protestánsokra is ugyanúgy vonatkozik, és az ő tanintézményeiket is kiszolgáltatja az államnak.

A protestáns unió a kor meghatározó egyházpolitikai kísérlete volt. Az evangélikus Zay Károly főfelügyelő a kormány iránti lojalításra buzdítja az ágostai hitvallókat.¹²

Protestánsok és katolikusok közötti konfliktusról viszonylag keveset olvashatunk a *Pesti Hírlap* 1848-ban megjelent számaiban. Azt természetesnek tartom, hogy a vallásszabadság kihirdetésével némely túlbuzgó atyafi sértve érezte magát, de ezek többnyire szócsaták szintjén nyilvánították ki álláspontjukat, és ezekből nem következett olyan tettlegesség, mint amilyen a keresztyén-zsidó vagy görög katolikus-ortodox ellentétekre volt jellemző ebben az időben. Hadd álljon itt két konkrét eset.

Győrben 1848. április 25-én egy Trichtl nevű „esztelen, bűnös hitszónok” (aki feltehetően Trichtl József akkori győri kanonok lehet – *megj.*) fellázította a népet a protestánsok ellen, és az evangélikusokat a római vallás és templom

¹⁰ [...] Országgyűlés. A képviselőház július 26-kai ülésének folytatása. In: *Pesti Hírlap* (VIII/ 120), 1848. júl. 29., (703–704) 704.

¹¹ [...] Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 3-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* (VIII/ 126), 1848. aug. 5., (727–728) 727.

¹² Gr. Zay Károly: A magyarhoni ág. hitv. evangélikusok egyházi és iskolai főfelügyelőjének hitsorsosaihoz intézett körlevele. In: *Pesti Hírlap* (VIII/33), 1848. ápr. 18., 343.

prostitúciójával vádolta. Bácsában Balogh Kornél¹³ és emberei azzal vádolták a protestánsokat, hogy megtagadják a feltámadási körmenetben való részvételt, és ezzel szentségtörést követnek el.¹⁴

Vessünk egy pillantást a magyar és nem magyar protestánsok viszonyára. 1848 elhozza a szlovákok nemzeti ébredését is, akik elkerülhetetlenül összeütközésbe kerülnek a magyar érdekekkel. Megfigyelhető, hogy a *Pesti Hírlap* hasábjain megjelenő antiklerikális publikációk főleg a nem magyar nemzetiségű papok ellen szóltak. Így azok a szlovák evangélikus lelképásztorok, akik a haza helyett a pánszláv egyesítési törekvéseket támogatták a szószékeken is, a magyar szabadság ellenségeivé váltak. Hodža és Hurbán azon érdekes pályát befutó lelkészek közé tartoztak, akik inkább politikai fellépésük miatt írták be nevüket a történelembe, magyar szempontból pedig nem a megbecsült helyekre. Egy lipótszentmiklósi tudósítás szerint, amely Deák Antal neve alatt jelent meg, az ottani szlovák nemzetőrök, jóllehet németül sem tudnak többet, mint magyarul, mégis a német vezényszavakat használják.

„Én sohasem tudtam felfogni azon rokonszenvet, mellyel protestáns lelkészeink egy része a horvátok vagy inkább illírek iránt viseltetik, midőn azok a polgári jogokat is megtagadták tőlük, mert Istenüket más formák szerint imádják.”¹⁵

Pozitív példaként jelenik meg Szeberényi János selmeci evangélikus püspök, aki körlevélben buzdítja a híveket, hogy tiszteljék az új törvényeket.¹⁶ Hasonló lojális felszólításról tudunk Svehla Pál evangélikus esperes-aljegyző részéről is.¹⁷

A liberális politika református egyházra gyakorolt hatását mutatja a heves-nagykunsági egyházmegye elhatározása, amely Illésy János gondnok szerint

„[...] megértette az idők intő szavát, [...] polgári kötelességének sürgető teendőjének véli [...] a sokáig jogfosztott népet bevezesse az egyház kormányzásába. Lerúgja ezt a bilincset, és visszaállítsa az első század krisztusi egyházát.”¹⁸

Így alakulnak meg a presbitériumok az egyházmegye gyülekezeteiben. Ez azért érdekes, mert a magyar református egyház sokkal inkább magyar, mintsem

¹³ A bácsai predális szék aljegyzőjéről, később főszolgabírájáról lehet szó. Vö. Csizmadia Sándor: A bácsai predális szék a 17–19. században. In: Gecsényi Lajos (szerk.): *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*. Győr-Sopron Megyei 1. sz. Levéltár, Győr 1978; ld. <http://szigetkoz.eu/bacsa/tortenelem.htm> (2015. febr. 24).

¹⁴ [...]: Győr, ápril. 25. In: *Pesti Hírlap* (VIII/43), 1848. ápr. 30., 384.

¹⁵ Deák Antal: Liptó-Szent-Miklós. In: *Pesti Hírlap* (VIII/56), 1848. máj. 14., 436.

¹⁶ [...]: Selmeicz, ápril. 6-dikán. In: *Pesti Hírlap* (VIII/60), 1848. máj. 19., 452. A következő napon megjelenő szám egy római katolikus papot mutat be, aki öreg korára való tekintettel nem állhat be a seregbe, de 200 forinttal támogatja a honvédeket. Ld. [...]: Pest, május 19-én. (Nem hivatalos rész.) In: *Pesti Hírlap* (VIII/61), 1848. máj. 20., 457.

¹⁷ Svehla Pál: Losoncz, máj. 24., 1848. Körlevél a nógrádi egyházmegye papjaihoz. In: *Pesti Hírlap* (VIII/70), 1848. máj. 31., 497.

¹⁸ Illésy János: Hevesi egyházvidék ápril. 26-án megnyílt közgyűlése. In: *Pesti Hírlap* (VIII/ 71), 1848. jún. 1., 500.

kálvinista. Tanításában lehet, hogy a genfi reformátor nyomdokain jár, de szervezetében nem. Ez a magyar jelleg kerül háttérbe most a liberalizmus térhódításával, és ennek hatása lesz még az istentisztelet „leegyszerűsítése”, „ésszerűvé tétele” is. (Ugyanezen elvek szerint megy végbe az izraeliták istentiszteleti reformja, amely előmozdítja emancipációjukat.) A hevesi egyházmegye értesítéséből az is kiderül, hogy 1000 lélekig 12 presbitert kell választani a gyülekezetekben, akik az egyház terheihez anyagilag is hozzájárulnak, és jó erkölcsűek. Ezer lélek felett minden 200 lélek után még 1-1 presbitert kell választani.¹⁹

Hasonló konklúziókkal zárul az Érmelléki Református Egyházmegye tanítóinak május 26-án tartott gyűlése is, ahol a következő követeléseket fogalmazzák meg mind a szuperintendencia, mind a minisztérium felé: a) egyenlő jogok, rang a tanítók számára a papokkal; b) befolyás az egyház igazgatási és bíraskodási ügyeiben; c) ugyanolyan fizetés; d) az ország többi pedagógusának felszólítása, hogy merjenek együttesen fellépni sérelmeik orvoslása érdekében.²⁰

A hatás nem marad el, dr. Tavasi Lajos²¹ valamennyi tanítót és tanár kollégát meginvitál „erdőn innen és túlról”, hogy július 20-ra tanácskozársra utazzanak Pestre, és a protestáns tanoda épületében – felekezetre és oktatási intézményre való tekintet nélkül – az egyenlőségről, annak gyakorlatba ültetéséről és kiterjesztéséről folytassanak eszmecsere.²²

1848 júliusának elején a vértesaljai tanítók találkoznak Alcsúton. Követeléseik a következő:

1. a papokéval egyenlő fizetés;
2. egységes tanterv;
3. a szülő köteles legyen iskolába járattatni gyermekét;
4. esküdszék nélkül senkit ne lehessen elbocsátani állásából;
5. válasszák külön a tanítókat az énekesektől és a jegyzőktől.²³

Eötvös József rendeletben sürgeti a protestáns püspököket, hogy készítsenek jelentést az iskolák szellemi és anyagi állapotáról a minisztérium számára.²⁴

Hazafiságból vizsgálzik a zilahi református esperes, Fogarasi István. Ő hét nyelven, többek között románul is beszél. Június 8-án népgyűlést formál az istentiszteletből, és a híveket adománygyűjtésre buzdítja. A haza javára szánt adományokat az úrasztalára helyezték. Miután a racionalizmus háttérbe szorítja a sákramentumokat a liturgiában és a vallásos életben, nem meglepő az úrasztala ilyen jellegű igénybevétele. Azzal, hogy Fogarasi István a közügy érdekében jár el és mozgósít, az evangéliumot pedig a kormány érdekeivel azonosítja, tel-

¹⁹ Illésy János: *i. m.* 500.

²⁰ [...]: Az érmelléki ref. egyház néptanítói. In: *Pesti Hírlap* (VIII/79), 1848. jún. 10., 536.

²¹ Neve eredetileg Teichengraber, amelyet 1846-ban magyarosított, s ettől kedve használja a Tavasi, Tavasy, illetve Tavassy családnevet is.

²² Dr. Tavasi Lajos: Meghívás a f. é. július 20-kán s többi napjain Pesten tartandó közös és egyetemes tanítói tanácskozmányra. In: *Pesti Hírlap* (VIII/89), 1848. jún. 18., 562–563.

²³ Filó Lajos: Alcsut, jun. 26-kán. In: *Pesti Hírlap* (VIII/101), 1848. júl. 7., 629.

²⁴ Eötvös József: A népiskolák ügyében a következő rendelet adatott ki (II.). In: *Pesti Hírlap* (VIII/74), 1848. június 4., 513.

jesen azonosul a liberális egyházideállal. Az alábbi összefoglaló egyrészt közelebb visz minket a „magyar Isten” fogalmának megértéséhez, másrészt bővíti a negyvennyolcasok életfilozófiájáról alkotott képünket, amelyben vitathatatlanul a bibliai gondolatok nyomait fedezhetjük fel, ugyanis a Jelenések könyvében olvashatunk arról, hogy miután Isten új eget és új földet teremt, ott színről színre látjuk meg őt, s ezért nem lesz szükség többé templomra:

„A hon szükségének fedezésére szánt pénzt vagy pénzzé tehető áldozataikat a templom közepén álló azon asztalra rakják le, melyen máskor Istennek szoktak áldozni. Az Úr asztalát tenni áldozat rakhelyeül igen jó gondolat. Ez által két fogalom: Isten és haza szorosán egyesül a polgárok lelkében. [...] sok ily érzésű és gondolkodású fiat a hazának, akkor e szép haza a szabadság élő templomává válhatik.”²⁵

1.3. A zsidókérdés

A pozsonyi lakosok önbíráskodó fellépése, a zsidókat sorozatosan ért atrocitások beárnyékolják a március 15-e utáni euforikus hangulatot és forradalmi lendületet. Ez a jelenség főleg a felvidéki vármegyékben nyilvánul meg, de Buda zsidó közösségét is érintik. A *Pesti Hírlap* háromnapos késéssel közli a március 21-i pozsonyi atrocitásokat:

„[...] a csőcselék nép tartotta ostrom alatt a Várhegylját, s azon utcákat, ahol zsidók laktak.”²⁶

Széchenyi István azt is elmondja felszólalása rendjén, hogy a lincshangulatban a csőcselék a *Neustadt* lap szerkesztőjének lemondását követelte. (Ő egyébként a sörház felügyelője is volt.) Széchenyi azt is tanácsolja, hogy az izraeliták hagyják el a várost, és arra sürgeti az Országgyűlést, hogy adjanak szavazójogot a zsidóknak, s ezzel is gyorsítsák fel a „polgári összeolvadást”. Ezzel egy időben a honatyák jónak látják a dohányárusító trafikok és a lottériák bezárását.

Kossuth Lajos a probléma gyökerének megtalálását sürgette, ugyanis

„[...] a lakosság nem mint egyéneket gyűlöli a zsidókat, s nem azért, mert más templomba járnak, hanem mert magukat az életben elkülönítik, p. o. ünnepeikre, szokásaikra, ételeikre nézve.”²⁷

A szépítés ellenére hamar világossá válik, hogy a zsidók hétköznapi életét és társadalmi beilleszkedését nem lehet különválasztani vallásgyakorlatuktól. A pozsonyi országgyűlés zsidókat érintő első törvénye tehát radikális megoldással áll elő. A törvényt 1848. március 21-én fogalmazzák meg, és ez kimondja, hogy a zsidók polgári tekintetben egyenlőséget élveznek a többi állampolgárral, a vegyes házasságokat pedig elfogadottnak tekintik. Viszont a törvény azt is

²⁵ [...]: Zilah, jun. 8. In: *Pesti Hírlap* (VIII/90), 1848. jún. 24., 583.

²⁶ [...]: Pozsony, márt. 21-én. In: *Pesti Hírlap* (VIII/8), 1848. márc. 24., 251.

²⁷ [...]: *Pozsony, márt. 21-én*, 251.

kimondja, hogy vegyes házások gyermekeit kötelező módon keresztyénségben kell nevelni. A törvény 4. pontja azt is előírja, hogy meg kell gátolni az új zsidók betelepülését.

1848. április 23-án 2-3 órás utcai zavargás töri meg Pozsony nyugalmát. A keresztyének házaikra keresztet festettek, hogy a csőcselék megkímélje ezeket. Az antiszemita zavargók feldúlták az izraeliták házeit.²⁸

A zsidókérdés megoldására az aradi hitközség haladó gondolkodású férfiai dolgoznak ki javaslatot. Eszerint a zsidó vallás lényege is a szeretet, csakhogy a rossz keveredett bele a rabbinikus hagyomány által. Ha erről a hagyományról lerántják a leplet, akkor a keresztyének sem fognak többé gyanakvással nézni a zsidókra. El kell távolítani a szertartás félreérthető elemeit. Az aradiak 6 pontban foglalják össze a zsidók beilleszkedéséhez feltétlen szükséges reformokat.

1. A szombat helyett a vasárnapot kell megünnepelni.
2. Meg kell szüntetni a társadalmi beilleszkedésre visszafordító és célszerűtlen étkezési törvényeket.
3. A zsidó naptár helyett a keresztyén kalendáriumhoz kell igazodni, és a nagy engesztelő nap kivételével el kell hagyni minden más zsidó ünnepet és böjti napot.
4. Az istentiszteletet élő nyelven, szerkesztett imákkal, díszes ruha nélkül, fedetlen fővel és *ésszerűen kell megtartani*. A héber nyelv használata csak nagy ünnepeken legyen megengedett.
5. A körülmételés legyen fakultatív, vagyis csak az gyakorolja, aki akarja.
6. Mivel csak 10 parancs van Istentől, a Talmud és az egyéb iratok érvényüket veszítik.²⁹

A zsidó emancipációs törekvésekben azt láthatjuk, hogy a zsidóság integrálásának akadályát a közvélemény a vallási külsőségekben állapítja meg. Az izraelita istentisztelet megreformálása olyan szempontok szerint történik, mint a reformátusok és evangélikusok „liturgiai öngyilkossága”, tehát racionalista alapokon.³⁰ A racionalizmus pedig éppen azt vette el a vallástól, ami annak lényege: a szakralitását. A templomok ahelyett, hogy a Mindenség modelljei, az Istennel való találkozás helyei lennének, emberi bölcsélet és a végtelen beszéd házaik lesznek, mert a hit és az ész nem mindig fedik egymást.

A jó szándék nem állítja meg a zsidók elleni támadások sorozatát, s így a kormány kénytelen statáriumot hirdetni Pozsony megyére, és később ezt az ország más részeire is kiterjeszti. Pozsonyban ugyanis odáig fajul a dolog, hogy a zendülőknél sikerült megszavaztatniuk a városi tanáccsal: költöztesse ki a zsidókat 24 óra leforgása alatt. A zendülők lerombolták a zsidó tanodát és a

²⁸ B. P. H.: Pozsonyból. In: *Pesti Hírlap* (VIII/42), 1848. ápr. 29., 380.

²⁹ [...] : [cím nélkül]. In: *Pesti Hírlap* (VIII/46), 1848. máj. 3., (393–394) 393.

³⁰ Vö. Pásztor János: A református istentisztelet gazdag múltja. In: *Evangélikus élet* (2004/25), 2004. jún. 20. Ld. <http://www.evelet.hu/archivum/2004/25/024>.

„nemzet tulajdonává” nyilvánították azt. A nemzetőrség nem tudott fellépni a rablás, illetve a rablott holmik kicsempészése ellen.³¹

A zsidókat ért megfélemlítések további ismert színhelyei Bazin, Nagyszombat, Szentgyörgy, Szenc és Oroszvár, ahol gróf Zichy Manó kastélyát is feldúlták. Csengery Antal ezt írta az események kapcsán:

„Kérdjük: honnan ered ezen, már ezen vidéken csaknem mindenütt elterjedt lázadozás? Hát a lelkészek, ha hallgatóiknak az új törvényeket megmagyaráznák, s a népnek tudtára adnák, hogy mennyit nyertek a múlt országgyűléstől, s őket rendre és csendre intenék, nem gyakorolhatnának-e hatást a népre? Mi azt hiszszük, hogy igen, de fájdalom, e tekintetben oly hírek keringenek, hogy ha igaz, a vérnek meg kell fagyni az ember ereiben. De világos adatok gyűjtéséig hallgunk: azonban felhívjuk a lelkészeket, hogy fogják fel erélyesen hivatásukat, s igyekezzenek a népnél mindent elkövetni a rend és csend fenntartására, mert különben roppant felelősséget vonnak magukra!”³²

A fenti idézet hangneme arról árulkodik, hogy a szerkesztő a lelkészeket hibáztatja az etnikai zavargásokért, illetve az egyházakra hárítja a kormány centralizációs politikájának hibáit. A kérdés ez: miféle „társadalmi szerződés” az, amely kötelességévé teszi az egyháznak az állami apparátus kiszolgálását? Talán az egyházaknak hálásnak kellene lenniük azért a szabadságért, amelyet a liberálisok eszközöltek ki? Az idézet utolsó mondata pedig egészen fenyegető. Emlékeztetjük az olvasót arra, hogy a titkosrendőrség és az újkori kémkedés éppen az 1792-es francia forradalom egyik vívmánya, amelyet Napóleon tökéletesített. Az adatgyűjtés és az a felhívás, hogy a lelkészeknek teljesíteniük kell hivatásukat, annak a bizonyítéka, hogy a *Pesti Hírlap*, a liberalizmus szócsöve, túllépte feladatkörét, és a széles tömegek manipulációjától sem riadt vissza.

A *Pesti Hírlap* máskor is alkalmaz hasonló éles beállításokat. De ha ezeket jobban megvizsgáljuk, kiderül, hogy a liberálisok csupán a nem magyar nemzetiségű papokat tekintik ellenségeiknek, s ezek a lejárató írások elsősorban ellenük szóló hadüzenetek. Május 6-án Malackáról jelentik, hogy „a lelkészek s jegyzők itt megtestesült tótok”,³³ május 7-én pedig a papokat vádolják a zsidókérdéssel, ugyanis ők nyíltan lázítják a szlovák lakosságot az izraeliták ellen. Ezért a kormány rögtönítélő bíróságot küld ki Pozsony, Nyitra és Bács megyékbe.³⁴

„Miért is vannak a lelkészek a nép közt, s miért nem tartóztatják vissza azt ily istentelenségtől? De amint halljuk, több helyen az izgatás maguktól a lelkészektől jön.”³⁵

³¹ [...] Pozsony. In: *Pesti Hírlap* (VIII/48), 1848. máj. 5., 401–402.

³² Uo. 402.

³³ [...] Malackáról. (Vidéki Hírek) In: *Pesti Hírlap* (VIII/49), 1848. máj. 6., 406–407.

³⁴ Szemere Bertalan: Belügyminiszteri értesítések IV. In: *Pesti Hírlap* (VIII/50), 1848. máj. 7., 410.

³⁵ [...] Pozsony, május 1-én. In: *Pesti Hírlap* (VIII/50), 1848. máj. 7., 411.

A *Pesti Hírlap* május 17-én megjelent számából arról értesülhetünk, hogy Vágújhelyen 600 zsidó házat romboltak le, Beckóban a szlovákok a vásári napot használták ki arra, hogy meglepjék a zsidó lakosokat.³⁶

1.4. A görögkeletiek és az unitások

A *Pesti Hírlap* március 31-én hozza nyilvánosságra a „szerb nemzet kívánságait”. A beadvány aláírói Trifenác Pál, Nikolics Izidor, Pavlovics Tódor, Sztojácovics György és Szubbotics János.³⁷ Fenyegető hangon követelik a szerb óhitű vallás függetlenségének megadását, illetve vallásszabadságuk kiterjesztését. A függetlenségen azt értik, hogy saját egyházi és iskolai ügyeikben autonómiát élvezzenek, és hogy azokat a szerb ortodox egyház intézhesse a maga kongresszusain. Nem elhanyagolható „kívánság” a részükről az az elvárás, hogy ők is egyenlő esélyekkel pályázhassanak a magasabb funkciókba, mivel úgy érzik, hogy az óhitűeket hátrányosan megkülönböztetik a hivatalok betöltése terén, és ezt a reményt fogalmazzák meg:

„Ha ez megvalósul, a múltnak sebei nemcsak hogy be fognak gyógyulni, hanem el is fognak felejtetni.”³⁸

A reménység hangjával záruló írás kizárólag vallásos alapon közelíti meg a nemzetiségi sérelmeket, s bár fenyegető hangnemű, mégis lehetőséget ad arra, hogy egység és kompromisszum jöjjön létre, és nem helyezi kilátásba azt, hogy a szerbek lakta területek esetleg kiszakadhatnak a Szent Korona országai-ból.

1848. április 6-án a főrendek a katolikus klérus tiltakozása ellenére fogadják el a vallásügyi törvényt. Atanacković Platon³⁹ budai és Popovics István verseci görög nem egyesült püspökök örömmel üdvözik a döntést, de csalódottan jegyzik meg, hogy az nem vonatkozik az ortodox hívekre, és azt kéri, hogy rájuk is terjesszék ki a törvényt. Az ő gondjuk nem az iskolákkal, de még csak nem is az egyházi vagyon esetleges állami kézbe kerülésével van összefüggésben, hanem egy ennél nagyobb szálka szúrja a szemüket: az áttérések kérdése. Ugyanis az új törvény 6. paragrafusa kimondja, hogy amely közösségben a többség áttér egy másik vallásra, azt a kisebbség nem akadályozhatja meg. Igaz ugyan, hogy a 7. § szerint a templomot nem kötelesek átengedni a többség rendelkezésére, de erre nincs is szükség, mert az államnak gondoskodnia kell az új templom felépítéséről. A paragrafus egyértelműen az ortodoxia ellen született,

³⁶ [...]: Vág-Ujhelyen. (Vidéki Hírek) In: *Pesti Hírlap* (VIII/58), 1848. máj. 17., 444.

³⁷ Nevük megjelenik egy 1937-ben közölt kötetben Stojakovic, ill. Subbotic formában. Tudjuk róluk, hogy részt vettek a prágai pánszláv kongresszuson, és hogy a magyar rendőrség megfigyelte őket. Ld. Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. In: *Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*; A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest 1937, 180.

³⁸ [...]: Pest, márt. 30-án. In: *Pesti Hírlap* (VIII/15), 1848. márc. 31., 277.

³⁹ Nevét másutt *Pálnak* fordítják.

és tulajdonképpen a korábbi, az 1844. évi III. törvénycikk átvétele. Valójában a görög katolikus egyház megerősítésére szolgál, és benne kevésbé érintettek a római katolikus, illetve protestáns felekezetek, viszont annál inkább a két rivális keleti vallási tömb. Ugyanis ha józanul olvassuk a törvényt, megértjük, hogy Bécs mekkora szabadságot biztosít nemcsak a császári udvar, hanem a felelős magyar kormány számára is, éspedig azért, hogy beolvassza a köztársaságot veszélyeztető szláv elemet. Ha ugyanis egy román, szerb vagy rutén ortodox közösséget sikerül megtéríteni és egyházzal Rómához csatolni, akkor azt az ortodox klérusnak nem áll módjában megakadályozni. Így hát az lenne az ortodox főpásztorok óhaja, hogy terjesszék ki ezt a rendelkezést a nem egyesült felekezetre is, vagyis amennyiben egy közösség ortodox vallásra szeretne áttérni, és a többség hajlandó erre, akkor ne lehessen azt szankcionálni, vagy bármilyen eszközzel szabotálni.⁴⁰

Az ortodox közbevetés nem tetszett a nagyváradi görög katolikus püspöknek, Erdélyi Vazulnak, akit a román szakirodalom Vasile Erdeli-Ardeleanu néven említ (a magyar forrásokban még Árgyelán László névváltozatban is felbukkan – *megj.*). Úgy látta, hogy a törvény módosításra szorul, de nem az ortodoxok javára, hanem ellenére, és áttérés esetén a templomot egyszerűen át kell engedni a többségnek. Popovics István verseci nem egyesült görög püspök ésszerű gondolkodásra inti Erdélyit, hiszen a többség anyagilag is jobban áll, de nekik a „status” garantálja a templom építését. Sérelmeiket egy Krassó megyei példával támasztja alá: Boksán az „unitáriusok” (értsd itt a görög katolikusokat) elfoglalták az óhitűek templomát.⁴¹

Az ortodox és görög katolikus papság ellentéte mélyebb és komolyabb volt, mint azt gondolnánk. Az asszimiláció egyfelől a szláv és román népesség nyugati civilizációhoz történő felzárkóztatását, másrészt az ország belpolitikai stabilizálását szolgálta. A Magyar Országgyűlés egyetlen mentsége az lehet, hogy a görög katolikusok térítését a habsburgok ötlötték ki és indították el a 17. század végén hatalmi törekvéseik támogatása érdekében.

Az április 4-i ülésen Kossuth védelmébe vette a görögkeletieket az áttérések dolgában. Emiatt vitába is keveredett Pap-Szilágyi József (a román szakirodalomban: Iosif Pop Silaghi) nagyváradi görög katolikus kanonokkal, aki azt sérelmezte, hogy a törvényhozás nem kéri ki az ő véleményüket. Kossuth válasza türelmetlenségről árulkodott: az ortodox papok nem vártak audienciára, hanem lépten-nyomon tiltakoztak és felszóltak. Miért nem jött és cselekedett hasonlóan a görög katolikus klérus is? Válaszul erre Pap-Szilágyi József hosszú, ékes beszédet tartott, amelyben azt ecsetelte, hogy a román nép milyen hatást gyako-

⁴⁰ [...]: 60-ik országos gyűlés a főRR-nél, ápril. 6-án déli 12 órakor. In: *Pesti Hírlap* (VIII/ 25), 1848. ápr. 10., 316.

⁴¹ Uo.

rolt a magyar történelemre, és utalt arra, hogy népe azért is politikai tényező, mert Hunyadit és Mátyást adott a magyar népnek.⁴²

A szerbek 16 pontba szedett igényeit Vidos József ismertette. A petícióban síkra szállnak az ortodox vallás egyenlősége és függetlensége mellett (ld. a 4. pontot: ne lehessen a római uniót rákényszeríteni azokra, akik nem akarják), és a jól körvonalazott nemzeti zsinat felállítását indítványozták, amely évente gyűlésezne legalább egyszer, szeptember 13-án. A zsinat összetételét tekintve 100 világi és 25 egyházi tagot tömörítene, a határszélről pedig 20 katonát és 30 polgári személyt. Ehhez csatlakozna még 10 követ a dalmát ortodoxok részéről.⁴³ A szerbek emellett követelték érsekeik és püspökeik országgyűlési jogait, és a római katolikus főpapokkal mindenben egyező bánásmódot is.

A provokáció hatásos volt. A pesti román ifjúság azonnal tiltakozott a szerbek 16 pontja ellen.⁴⁴ Kossuth válaszolt a szerbek petíciójára, és azt közölte velük, hogy a szabadságra nézve az Országgyűlés már megtette azt, amit tenni lehetett. A szerbeknek nem szabad ellenséges lépést keresniük abban, hogy Magyarországon a diplomácia nyelvének magyarnak kell lennie. Tovább azt is tudomásukra hozza, hogy az egyházi gyűlések összehívása az állam dolga, és az állam ezt a jogát a gyülekezetek véleményének meghallgatásával gyakorolja.⁴⁵

A románok viszonylag későn szánták rá magukat arra, hogy szervezett formában is bejelentsék igényeiket a kormánynak. Amikor ezt kijelentjük, természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a forradalmi időkben egészen relatív, hogy mikor van késő, és mikor van korán. A május 15-ei balázsfalvi nagygyűlésük után Gozsdu Manó vezetésével megfogalmazzák azt a petíciót, amelyben a szerbek általi sérelmeiket sorolják fel: a szerbek elvették tőlük a latin betűs írást, és elszakították őket a civilizált Európától. A beadvány a magyarok régi szövetségeseinek nevezi a románokat, akiknek

„[...] a sötét századok vallási fanatizmusa elől egy része a délkeleti tartományokba vonulni kényszerült, e tartományokat román nemzetünk önként a magyar szent korona felsőbbbsége alá adta [...]”⁴⁶

Ezek után a szerbektől független egyházi vezetést kérnek, rendelkezési jogot saját egyházi vagyonuk (iskolák, kolostorok) felett, a minisztériumban külön ügyosztály felállítását részükre, végül pedig saját országgyűlési képviselőket. A petíció aláírói mindannyian román nemzetiségű magyar országgyűlési képviselők, név

⁴² [...]: Országgyűlés. Ápril. 4-i ülésének bővebb leírása. In: *Pesti Hírlap* (VIII/27), 1848. ápr. 12., 321–322.

⁴³ [...]: Az országgyűlés történetéhez kiegészítésül még némely részleteket fogunk közölni. Addig közöljük N. N. szerint az ápril. 8-kai kerületi ülésből azon jelenetet, midőn az ujvidéki szerb ajkuak küldöttsége az alsóház előtt megjelent. In: *Pesti Hírlap* (VIII/31), 1848. ápr. 16., (337–339) 337.

⁴⁴ A pesti magyar–oláh fiatalok: Az ujvidéki szerb küldöttség ellen a pesti óhitű oláh ifjúság nyilatkozata. In: *Pesti Hírlap* (VIII/32), 1848. ápr. 17., 341.

⁴⁵ Uo. 338.

⁴⁶ Gozsdu Manó et alii: Ünnepélyes óvás. In: *Pesti Hírlap* (VIII/67), 1848. máj. 27., 482.

szerint: Gozdsu Manó, Czápos György vezetésével: Boczkó Pál kisjenői lelkész, Arkosi János, Petrilla Pál (Arad vármegye), Drágos János, Fonnay György, Zsiga Miklós (Bihar), Nyikora Dávid, Csermena Péter, Muntyán György, Bránkován Balázs, Popovics Simon, Rácz Athanáz, Petrovics János, Ilics István, Jorgován Miklós, Czárán Miklós, Bogdán Vince, Bogdán László, Jankuleszku Julián (Temes-Torontál), Sztupa György, Szerb Tivadar, Aurán János, Pap Zsigmond, Putics János, Farkiss Péter, Saguna Fréta (Pest követei), Fogarassy Balázs, Radulovics Gergely, Fogarassy György, Vuja Ignác varasdiai esperes, Bozsinka Auxentius, Fogarassy Tódor, Vélja Mihály teológiai tanító, Márku János lugosi esperes, Psakúl Miksa (Krassó-Szörény vármegye).⁴⁷ Az aláírók névsora arról tanúskodik, hogy a román nemzetiségűek számára 1848-ban tekintélyes számú képviselői mandátum jutott a törvényhozásban is.

Minden tekintetben kalapot kell emelni Erdélyi Vazul előtt, aki a dákoromán elmélet dacára is felszólítja görög katolikus híveit májusi pásztorlevelében, hogy támogassák a kormányt és a magyarokat. A levél főbb pontjai a következők:

1. A szabadság elnyerésével az ember teremtésbeli rangját nyerte vissza. Ez a románokat is megilleti.
2. A magyar és a román nép testvérek, mert a magyarnak nincs rokona Európában. A románnak volna ugyan (pl. francia, olasz), de azoktól elválasztja a szláv tenger, és „a román népnek nincs közelebb rokona a magyarnál, sem a magyarnak a románnál”.
3. A magyaroknak nem célja a románok beolvasztása, elmagyarosítása.⁴⁸

Erdély és Magyarország unióját az erdélyi rendek május 30-án fogadják el Kolozsváron, amelyet egy másik görög katolikus főpap, Lemény János is üdvözl, és áldást kér rá.⁴⁹

Miután a szerb ortodox zsinat meghíúsult a nagykikindai vérengzés miatt, június 3-án Eötvös József megfeddi Rajačić pátriárkát, amiért nem akar elmenni Temesvárra, és a miniszteri rendelet ellenére is Karlócán gyűlésezett. Újraválasztását pedig törvénytelennek nyilvánította.⁵⁰

A pánszláv unió álma nemcsak a június 2–13. közötti prágai konferencián oszlik szerte, ahogy azt a tanulmány első részében láttuk. Komoly nézeteltérések voltak a horvát katolikusok és a szerb ortodoxok között abban a tekintetben, hogy milyen legyen az új szerb–horvát állam igazgatása. A horvátok ragaszkodtak ahhoz, hogy az új országot a bán vezesse, míg a szerbek vajdát követeltek maguknak. Osegovich Metell szerint a Bánság soha nem volt a vajdáké, ahogy azt a szerbek állítják, és a két nemzetet csakis úgy lehet egyesíteni, ha mindkettő széles körű autonómiát élvezhet. Stojanszkovics követ tudta,

⁴⁷ Gozdsu Manó et alii: *Ünnepélyes óvás*, 482.

⁴⁸ Erdélyi Vazul: Pásztorlevél 1848. máj. 11-én, Nagyváradon. In: *Pesti Hírlap* (VIII/71), 1848. jún. 1., 501.

⁴⁹ [...]: Pest, jún. 2. In: *Pesti Hírlap* (VIII/73), 1848. jún. 3., 510.

⁵⁰ Eötvös József: A karloviczi érsek s metropolitának. In: *Pesti Hírlap* (VIII/75), 1848. jún. 6., 518.

hogy a szerbek vajdasági letelepedését a magyarok engedték meg 1690-ben, mégis, vagy talán épp emiatt, a szerb–horvát egyesülés híve.⁵¹

A keleti vallás követőivel kevesebb gondja volt a kormánynak Máramarosban, Ugocsában és Beregben. Sőt még a kezdeményezést is sikerült átvennie, amikor Ugocsa ispánja, Egry János tanácskozássra hívta Halmiba az óhitű orosz lakosságot. Az ispán nyilván elejét szerette volna venni a bánságihoz hasonló zavargásoknak. Az egybegyűltek kijelentik, hogy ők csak vallásra nézve óhitűek, de lélekben magyarok, és gúnynak tartják, ha őket oroszoknak nevezik. Ezt nem haboznak törvénybe is íktatni, és ezt is megfogalmazzák:

„[...] [ott, ahol] a népség nyelve igényli, álladalmi költségen magyar nyelvre fordítandó rituálék alkalmaztassanak, naptárunk kiigazítottassék [...]”⁵²

A magyarra fordított liturgikus szövegek és a pravoszláv naptár leváltása elvben ugyanaz a lépés, mint amivel a zsidókat próbálták a többség vallásos gyakorlatához igazítani.

Az országgyűlési követválasztások tekintetében fokozottan kell figyelniük a vegyes lakosságú régiókra. A megmérettetéseken ortodox papokat is találunk. Nagyabányán Orosz György román pap visszalépett Kovács Lajossal szemben, s hogy ne kerüljön sor etnikai konfliktusra, kiragad a tömegből egy magyar zászlót, és így demonstrált Kovács Lajos megválasztása mellett.⁵³ Munkácson szintén egy ortodox pópa, Hajdu Jerom volt Oláh Ferenc képviselőjelölt ellenfele. Hajdu Jerom paptársai áldással és rontással fenyegetve igyekeznek ráhatni az írástudatlan emberekre. A választás előestéjén azonban fordul a kocka, a tömeg megtámadja az egyik klerikust, lerántják lováról, és a város csatornájába vetik. Estében még a kardja is eltört.⁵⁴ Aknasugatagon Mánn József mérkőzik meg Bud János pappal:

„A bukott fél főnökei, a három pap váltig állott ugyan elő – szoborként a szavazási asztal mellett, de Isten csodát velük nem tett, mint a rüthli három főemberével –, forrás lábok alatt nem fakadott – hold s nap az Alajon völgye előtt miattak meg nem állt.”⁵⁵

A képviselőház július 26-i ülésén Pap Zsigmond számol be arról a zágrábi püspök elleni vitában, hogy a váradi románok ellenálltak Josif Rajačić lázításának. Azt javasolja, hogy a románokat is függetlenítsék a muraközi római katolikusokhoz hasonlóan, vegyék ki őket a szerb hierarchia alól mind egyházi, mind iskolai tekintetben, s legyenek közvetlen a kormánynak alárendelve. A javaslatra Eötvös József válaszol, és azzal szabadkozik, hogy előbb Karlócára, majd ké-

⁵¹ Kemény Zsigmond: Zágrábi tanácskozások II. In: *Pesti Hírlap* (VIII/90), 1848. jún. 24., (583–584) 583.

⁵² [...]: Ugocsából írják. In: *Pesti Hírlap* (VIII/91), 1848. jún. 25., 588.

⁵³ [...]: Nagyabányáról. In: *Pesti Hírlap* (VIII/91), 1848. jún. 25., 588.

⁵⁴ [...]: Beregből, jun. 20. In: *Pesti Hírlap* (VIII/94), 1848. jún. 29., 600–601.

⁵⁵ Ifj. Jura György: Máramarosból, Gyulafán, jun. 20. In: *Pesti Hírlap* (VIII/96), 1848. júl. 1., 609.

sőbb Temesvárra is próbálta összehívni a zsinatot. Karlócán a gyűlés kormányellenes hangulatkeltésbe csapott átt, Temesvárra csak kevesen mentek el, márpedig a román igények teljesítése előtt meg kell hallgatni mind a két táborot, s ezért a zsinat összehívása és megtartása megkerülhetetlen. Perczel Mór kijelenti, hogy a románok felszabadítása „morális kérdés” a béke fenntartása szempontjából.⁵⁶

2. A liberális egyházpolitika utóélete

2.1. Az első Batthyány-kabinet egyházpolitikájának összegzése

1848 márciusának optimizmusa igen hamar válik csalódássá. A megalakult magyar kormány nem stabil országot vesz át, hanem az etnikai konfliktusokkal terhelt Magyarországot kell megmenteni a császári érdekektől és a pánszlávizmus időzített bombájától. A konfliktusokat nem a felekezeti megosztottság okozza, hanem a politika, de ez mégis táptalajt adott a konfliktusoknak, ugyanis a különböző felekezetek istentiszteleti, ünnepi szokásai vagy esetenként még liturgikus nyelve is a megosztottság érzését növelte. A kormány hamar átlátta a helyzetet, és ezért igyekezett kifogni a szelet a reakció vitorlájából.

Az első felelős magyar kormány egyházpolitikája nagyon összetett. Másként kezelik a magyar papságot, és ismét másként a szlovák, román, szerb, horvát és rutén papokat, akik a nemzetiségeket elszakadásra buzdították. Kritizálta a főpapokat, s eközben sikerült megnyernie az alsóbb papság szimpátiáját. Marczali Henrik ezt írja az alsó papságról és a főpapokról:

„Az alsó papság minden ízében nemzeti és szabadelvű volt, a püspöki kar természet szerint konzervatívabb, de mégsem zárkózik el a reformok elől⁵⁷.”

Az országgyűlési viták kétségtelenül élesek voltak, mégis azt tükrözik: az egyháziak beletörődtek abba, hogy a képviselőház minden tiltakozásuk ellenére keresztül fogja vinni a maga elképzeléseit. Ez az egész attól válik érdekessé, hogy a 19. századi történetírás épp a római katolikus egyház fejét, IX. Pius pápát nevezi meg a '48-as forradalmak elindítójaként, aki megpróbálta bekapcsolni a Pápai Államot az olasz függetlenségi nemzeti törekvésbe.⁵⁸ Más arcot ölt a kormány akkor, amikor megvédi a protestánsokat a katolikusokkal szemben, de egyformán megfeddi, és hűsége felől kéri számon mindkettőt, amikor úgy érzi, nem működnek együtt vele a szabadság vívmányainak terjesztésében. Más attitűdöt tanúsít akkor, amikor autonómiát ad a katolikusoknak, illetve a protes-

⁵⁶ [..]: Országgyűlés. A képviselőház július 26-kai ülésének folytatása. In: *Pesti Hírlap* (VIII/ 120), 1848. júl. 29., 703–704.

⁵⁷ Marczali Henrik: *Magyarország története*. II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1912, 655.

⁵⁸ Uo. 57. láb.

tánsoknak, és amikor közvetlen minisztériumi irányítás alá vonja az ortodoxokat.

Az állami iskolák felállítása egyformán sújtja a felekezeteket, de ezeknek modelljei, ideális példaképei tulajdonképpen a protestáns oktatási intézmények. Ugyancsak a protestáns befolyást fedezhetjük fel a zsidó emancipáció kérdésében, amikor az izraelita istentiszteletet egyértelműen protestáns mintára képzelik megújítani.

2.2. *Nem engedünk a '48-ból!*

Mi lesz a sorsuk a '48-as egyházi vonatkozású törvényeknek? A háborús helyzet miatt nem sikerült közvetlenül alkalmazni őket, később, a világosi fegyverletétel után megbénul a magyar politika, de ez csupán tetszhalott állapot, mert a magyarok a passzív ellenállásba vonulnak. 1867-ben megtörténik az úgynevezett kiegyezés, ami elhozza az osztrák–magyar viszonyok rendezését: megalakul a dualista monarchia, beköszöntenek a „boldog békeidők”. És jöhetnek Kossuth Lajos sohasem fogadja el Deák Ferenc fordulatát, jogos a kérdés: beszélhetünk-e egyáltalán Deák Ferenc pálfordulásáról? Talán nem alaptalan a gyanú, hogy a liberális eszmék csak lappangtak a provizórium alatt, a kiegyezés után pedig újra előtörték. Deák Ferenc ugyanaz az ember maradt, és Eötvös József is visszakerül a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztjébe. 1867-ben kimondják a zsidó emancipációt, 1868-ban törvényt hoznak a felekezetközi elkeresztelések megakadályozására. Radikális egyházpolitikai reformot gróf Apponyi Albert indít el 1892-ben a kötelező polgári házasság kezdeményezésével. A Wekerle-kormány támogatja ezt, de keresztülvitele mégsem egyszerű. Végül Bánffy Dezsőnek sikerül életbe léptetnie 1895 januárjában.⁵⁹

Megválaszolatlan marad a következő kérdés: ha az első liberális magyar kormány alapvetően a szekularizált állam berendezésére törekedett, és ezt úgy éri el, hogy átveszi az egyháztól a világmegváltói küldetést, és megformálja a magyarok Istene eszméjét, akkor miért vonzott mégis annyi lelkészt?⁶⁰ És az is nyitott kérdés, hogy Kossuth Lajos temetése miért vált ezeket megmozgató magasztos búcsúvá Budapesten?⁶¹

Nem mulaszthatjuk el annak megállapítását sem, hogy a későbbi trianoni magyar tragédia bekövetkezésének lehetősége már 1848-ban reális veszélyként jelentkezik. Ezt nem lehet letagadni. Láttuk, hogy Wesselényi Miklós észleli is

⁵⁹ Marczali Henrik: *i. m.* 712.

⁶⁰ Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Közösség, Budapest 1999, 21.

⁶¹ “Nationalism was not just a secular faith neatly displacing traditional religiosity; religious struggles helped define nationalism. This was a juncture when holidays were being »invented«. Whether it was name days of patriotic individuals treated as holidays [...] these were overtly nationalistic and implicitly political undertakings.” Freifeld, Alice: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914.* The Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., USA 2000, 167.

ezt, de hangja kevésnek bizonyul ahhoz, hogy megakadályozza a tragédiát. Marczali Henrik elismeri ezt a tévedést a magyar háború előtt, de akkor már késő:

„Erdélyben [...] a jobbágyság felszabadítása még nagyobb akadályba ütközik, mint Magyarországon. Az erdélyi földbirtokos nemcsak hogy szegényebb, hanem román jobbágyságban ellenségét is látja. Ha az jogot nyer, vége a kisebb számú magyar uralmának. [...] ez az ok magyarázza, miért küzdenek a szászok az unió ellen, mert hisz a románság felszabadítása rájuk hozhat legnagyobb veszedelemet.”⁶²

A magyar kormány nem volt képes érzékelni annak súlyát, hogy a nemzeti ségek valami egyebet is óhajtanának a magyar szabadságon kívül. Ez pedig súlyos hibának bizonyult. A Batthyány-kormány kétféleképpen reagált a nemzetiségi kérdésre: egyházellenes fellépéssel, amely nyilván fáj az illető nemzeti kisebbségnek, és fokozta annak elégedetlenségét; az oktatás terén pedig a magyar nyelv kizárólagossá tételére törekedett. Ha arra gondolunk, hogy a kiegyezés után végző soron nem engedtünk a '48-ból, s hogy a dualizmus alatt a halottnak hitt liberális politika felvirágozik Magyarországon, és hogy a társadalom 1920-ig a liberalizmus emlíőin nevelkedett, joggal kérdezzük: vajon megelőzhattük volna Trianont?

„Tény, hogy a kiegyezés utáni Magyarország liberális mintaállam lett, ennek minden rövid távú előnyével és hosszú távú hátrányával.”⁶³

A Horthy-korszak nagy erénye az volt, hogy az állam belátta: a nemzeti megmaradás feltétele a lelki közösség, és nem elég csupán etnikai-nyelvi szempontok alapján kormányozni, hanem szükség van azokra az értékekre is, amelyek éppen a történelmi felekezetek által gyökereztek meg a magyar állampolgárok kollektív tudattalanjában. A két világháború között megvalósult Magyarországon az állam és egyház sajátos összefonódása, s noha az 1895-ös vallástörvény ekkor is érvényben volt, alkalmazásában rugalmasságot tanúsítottak, és az egyházak működésük biztosítására feltétel nélkül államhatalmi segítséget kaptak.

Függelék

1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában

1. § Az unitária vallás törvényes bevett vallásnak nyilvánítatik.
2. § E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítatik meg.
3. § Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közállamalmi költségek által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a mi-

⁶² Marczali Henrik: *i. m.* 646.

⁶³ Raffay Ernő: *Szabadkőműves zsoldban. Ady Endre és a szabadkőműveség. II. (1905–1908)*. Kárpátia Stúdió, Budapest 2014, 8.

nisterium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.

4. § A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás, valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedhetik.

5. § A ministerium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkészekkel láttassanak el.

6. § Az 1844:3-ik törvénycikknek rendelete a görög nem egyesült vallásuakra is kiterjesztetik.

7. § Ha valamely község görög szertartású lakosainak bár nagyobb része fogja jövendőben hitvallását megváltoztatni, – illy esetben a községi egyház az előbbi valláson hátramaradt lakosok birtokában hagyandó; – amennyiben tehát a legújabb időkben is hasonló esetek közigazgatási tárgyalás alatt volnának, azok a fennebbi elvek szerint lesznek elintézendők; de ezen törvény elveinél fogva jelen állapotot visszahatólag foglalások által háboríttatni meg nem engedtetik, – s azért, amelly egyházak iránt folyó évi januári első napjáig vagy kérdés nem támasztatott, vagy közhatósági elintézés jött közbe, azok kérdés alá többé nem vétethetnek.

8. § A görög nem egyesülteknek vallásbeli és iskolai ügyeik iránti intézkedési joga is az álladalom felügyelése mellett ezennel biztosíttván, e célból a magyar felelős ministerium lehető legrövidebb idő alatt, mindenesetre pedig a legközelebb tartandó országgyűlése előtt, egybehívandja az összes felekezet által választandó egyházi gyülekezet (congressust), mellynek tagjai addig is, míg annak szerkezete törvény által rendeztetni fog, ezúttal, a különböző nyelvű népességre való tekintettel, olly arányban választandók, hogy az egyházi osztályból 25, a világból 75, s ezek közé a határörvidékről 25 követ küldessék.

Felhasznált irodalom

- A pesti magyar–oláh fiatalság: Az ujvidéki szerb küldöttség ellen a pesti óhitű oláh ifjuság nyilatkozata. In: *Pesti Hírlap* (VIII/32), 1848. ápr. 17., 341.
- B. P. H.: Pozsonyból. In: *Pesti Hírlap* (VIII/42), 1848. ápr. 29., 380.
- Csizmadia Sándor: A bácsai predális szék a 17–19. században. In: Gecsényi Lajos (szerk.): *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*. Győr-Sopron Megyei 1. sz. Levéltár, Győr 1978; ld. <http://szigetkoz.eu/bacsa/tortenelem.htm> (2015. febr. 24.).
- Deák Antal: Liptó-Szent-Miklós. In: *Pesti Hírlap* (VIII/56), 1848. máj. 14., 436.
- Eötvös József: A karloviczi érsek s metropolitának. In: *Pesti Hírlap* (VIII/75), 1848. jún. 6., 518.
- Eötvös József: A népiskolák ügyében a következő rendelet adatott ki (II.). In: *Pesti Hírlap* (VIII/74), 1848. június 4., 513.
- Erdélyi Vazul: Pásztorlevél 1848. máj. 11-én, Nagyváradon. In: *Pesti Hírlap* (VIII/71), 1848. jún. 1., 501.
- Fabiny Tibor: Az evangélikus Kossuth. In: Kertész Botond (szerk.): *Kossuth és az egyházak. Tanulmányok*. Luther Kiadó, Budapest 2004, 9–42.
- Filó Lajos: Alcsut, jun. 26-kán. In: *Pesti Hírlap* (VIII/101), 1848. júl. 7., 629.

- Freifeld, Alice: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914*. The Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., USA 2000, 167.
- Gozsdu Manó et al.: Ünnepesti óvás. In: *Pesti Hírlap* (VIII/67), 1848. máj. 27., 482.
- Illésy János: Hevesi egyházvidék ápril. 26-án megnyílt közgyűlése. In: *Pesti Hírlap* (VIII/71), 1848. jún. 1., 500.
- Jura György, ifj.: Máramarosból, Gyulafán, jun. 20. In: *Pesti Hírlap* (VIII/96), 1848. júl. 1., 609.
- Kemény Zsigmond: Zágrábi tanácskozások II. In: *Pesti Hírlap* (VIII/90), 1848. jún. 24., 583–584.
- Marczali Henrik: *Magyarország története*. II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1912.
- Pásztor János: A református istentisztelet gazdag múltja. In: *Evangélikus élet* (2004/25), 2004. jún. 20. Ld. <http://www.evelet.hu/archivum/2004/25/024>.
- P. Z.: Horvátországból. In: *Pesti Hírlap* (VIII/108), 1848. júl. 15., 656.
- Raffay Ernő: *Szabadkőműves zsoldban. Ady Endre és a szabadkőművesség. II. (1905–1908)*. Kárpátia Stúdió, Budapest 2014.
- Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. In: *Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest 1937.
- Svehla Pál: Losoncz, máj. 24., 1848. Körlevél a nógrádi egyházmegye papjaihoz. In: *Pesti Hírlap* (VIII/70), 1848. máj. 31., 497.
- Szemere Bertalan: Belügyministeri értesítések IV. In: *Pesti Hírlap* (VIII/50), 1848. máj. 7., 410.
- Tavaszi Lajos, Dr.: Meghívás a f. é. Julius 20-kán s többi napjain Pesten tartandó közös és egyetemes tanítói tanácskozmányra. In: *Pesti Hírlap* (VIII/89), 1848. jún. 18., 562–563.
- Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Közösség, Budapest 1999, 21.
- Zakar Péter: „Édesanyánk, ki a földön vagy.” Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei. In: Kertész Botond (szerk.): *Kossuth és az egyházak. Tanulmányok*. Luther Kiadó, Budapest 2004, 43–61.
- Zay Károly, Gr.: A magyarhonai ág. hitv. evangélikusok egyházi és iskolai főfelügyelőjének hitsorsosaihoz intézett körlevele. In: *Pesti Hírlap* (VIII/33), 1848. ápr. 18., 343.
- [...]: 60-ik országos gyűlés a fő RR-nél, ápril. 6-án déli 12 órakor. In: *Pesti Hírlap* (VIII/25), 1848. ápr. 10., 316.
- [...]: Az érmelléki ref. egyház néptanítói. In: *Pesti Hírlap* (VIII/79), 1848. jún. 10., 536.
- [...]: Az országgyűlés történetéhez kiegészítésül még némely részleteket fogunk közölni. Addig közöljük N. N. szerint az ápril. 8-kai kerületi ülésből azon jelenetet, midőn az ujvidéki szerb ajkuak küldöttsége az alsóház előtt megjelent. In: *Pesti Hírlap* (VIII/31), 1848. ápr. 16., 337–339.
- [...]: Beregből, jun. 20. In: *Pesti Hírlap* (VIII/94), 1848. jún. 29., 600–601.
- [...]: [cím nélkül]. In: *Pesti Hírlap* (VIII/46), 1848. máj. 3., 393–394.
- [...]: Győr, ápril. 25. In: *Pesti Hírlap* (VIII/43), 1848. ápr. 30., 384.
- [...]: Malackáról. (Vidéki Hírek) In: *Pesti Hírlap* (VIII/49), 1848. máj. 6., 406–407.
- [...]: Nagybányáról. In: *Pesti Hírlap* (VIII/91), 1848. jún. 25., 588.

- [...]: Országgyűlés. A képviselőház július 26-kai ülésének folytatása. In: *Pesti Hírlap* (VIII/120), 1848. júl. 29., 703–704.
- [...]: Országgyűlés. Ápril. 4-iki ülésének bővebb leírása. In: *Pesti Hírlap* (VIII/27), 1848. ápr. 12., 321–322.
- [...] Országgyűlés. Folytatása a képviselőház aug. 3-ki ülésének. In: *Pesti Hírlap* (VIII/ 126), 1848. aug. 5., 727–728.
- [...]: Országgyűlés. In: *Pesti Hírlap* (VIII/21), 1848. ápr. 6., 299–300.
- [...]: Pest, jun. 2. In: *Pesti Hírlap* (VIII/73), 1848. jún. 3., 510.
- [...]: Pest, május 19-én. (Nem hivatalos rész.) In: *Pesti Hírlap* (VIII/61), 1848. máj. 20., 457.
- [...]: Pest, márt. 30-án. In: *Pesti Hírlap* (VIII/15), 1848. márc. 31, 277.
- [...]: Pozsony. In: *Pesti Hírlap* (VIII/48), 1848. máj. 5., 401–402.
- [...]: Pozsony, május 1-én. In: *Pesti Hírlap* (VIII/50), 1848. máj. 7., 411.
- [...]: Pozsony, márt. 21-én. In: *Pesti Hírlap* (VIII/8), 1848. márc. 24., 251.
- [...]: Selmecz, ápril. 6-dikán. In: *Pesti Hírlap* (VIII/60), 1848. máj. 19., 452.
- [...]: Ugocsából írják. In: *Pesti Hírlap* (VIII/91), 1848. jún. 25., 588.
- [...]: Vág-Ujhelyen. (Vidéki Hírek) In: *Pesti Hírlap* (VIII/58), 1848. máj. 17., 444.
- [...]: Zágráb, május 23-án. 1848. In: *Pesti Hírlap* (VIII/70), 1848. máj. 31., 496.
- [...]: Zilah, jun. 8. In: *Pesti Hírlap* (VIII/90), 1848. jún. 24., 583.